

פרשת מטות

הרב עזרא ביק

משה ומדין

המקום ההגיוני לספר בו על מלחמת מדין הוא מיד לאחר מקרה בעל פעור, בסוף פרשת בלק. המלחמה היא תגובה למקרה זה, כפי שה' אומר למשה:

"צָרוּר אֶת הַמְדִינִים וְהִפִּיתֶם אוֹתָם:

כִּי צָרִים הֵם לָכֶם בְּנִקְלֵיהֶם אֲשֶׁר נָפְלוּ לָכֶם עַל דָּבַר פְּעוֹר וְעַל דָּבַר קְזָבִי בַת נְשִׂיא מְדִיָן אֲחֵתְהֶם הַמֶּכֶה בַּיּוֹם הַמִּגְפָּה עַל דָּבַר פְּעוֹר:" (כ"ה, י"ז-י"ח)

למעשה, פסוקים אלו נמצאים לא לפני תיאור המלחמה בפרשתנו, אלא מיד לאחר מקרה בעל פעור, בתחילת פרשת פנחס. התורה מתעדת את ציווי ה' למשה לצאת למלחמה על מדין מיד, בדיוק במקום המתאים. אך שום דבר לא קורה. מילוי ציווי זה נדחה עד לפרשה הבאה. אין להסביר זאת כעיקוב לא חשוב. למעשה, התורה מדגישה שהימצאות ציווי בפרשה אחת והגשמתו בפרשה אחרת אינה נורמלית, בכך שהיא חוזרת על ציווי ה' למשה בפרשת מטות. "נָקַם נִקְמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמְדִינִים אַחַר תְּאֵסֵף אֶל עַמִּיךָ:" (ל"א, ב'). משה לא רק מילא אחר הציווי בפרשת פנחס כאשר הוא הקים את הצבא בפרשת מטות; הוא הגיב לציווי נוסף, שניתן הפעם מיד לפני הגשמתו. בכך שהתורה חוזרת על הציווי, היא מדגישה כי הפעם הראשונה בה הוא הופיע היתה הנכונה, במונחים של הקשר עלילתי; אולם בכל זאת יש סיבה להופעה השנייה. המלחמה עצמה מוצבת בהקשר נוסף, שהוא, כפי שראינו, ההקשר של כיבוש וחלוקת ארץ ישראל. נרצה להבין מהי המשמעות של פרשיה זו בהקשר בו היא נמצאת.

[יש לשים לב לכך שכיבוש ארץ מדין אינו קשור בשום אופן לכיבוש ארץ ישראל. שלא כמו ארצותיהם של סיחון ועוג, בני ישראל לא התיישבו במדין והארץ לא סופחה לארץ ישראל. המלחמה היא נגד העם המדייני, ולא ארץ מדין, או - אם להשתמש במילים של התור- זו מלחמת נקמה ולא מלחמת כיבוש.]

יש מספר אנומליות בסיפור של המלחמה עם מדין. נמנה כמה מהן.

1. ה' מצווה את משה "נָקַם נִקְמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמְדִינִים אַחַר תְּאֵסֵף אֶל עַמִּיךָ:" (ל"א, ב'). מהו הקשר בין המלחמה עם מדין לבין מותו של משה? הרמב"ן מתייחס לשאלה זו, ומסביר שכל מה שקרה לעם ישראל לפני חציית הירדן הוא באחריותו של משה; יהושע יכנס לתמונה רק לאחר חציית הירדן. זה לא מסביר, לדעתי, מדוע מותו של משה מודגש כחלק מהציווי. אם כיבוש מדין היה שייך, במהותו, לכיבוש ארץ ישראל, אולי היתה סיבה להסביר מדוע משה ולא יהושע הוא זה שמוביל אותו, בהתבסס על גיאוגרפיה ולא על אחידות נושאת. אולם למעשה, כפי שראינו, אין קשר נושאי בין המלחמה עם מדין

סופו של ספר במדבר מכוון בעיקר כלפי הכניסה המתקרבת לארץ ישראל. מאז המפקד בפרשת פנחס, התורה דנה באופן חלוקת הארץ (כ"ו, נ"ב-נ"ו), ממשיכה בהכללתן של בנות בחוקי הירושה (כ"ז, א-י"א), הציווי הראשון למשה להתכונן למותו, כיוון שהוא לא יוביל את העם לארץ ישראל (כ"ז, י"ב-י"ד), בחירת יהושע כמי שינהיג את העם מהכניסה לארץ (כ"ז, ט"ו-כ"ג), ציווי על קרבנות התמיד (כ"ח, א'-מ"ט), ומעמדם המיוחד של שניים וחצי השבטים בחלוקת הארץ (ל"ב, א'-מ"ב). פרשת מסעי מסכמת את ארבעים שנות המסע במדבר (ל"ג, א'-מ"ט), לאחר מכן עוסקת בהכרחיות המלחמה לצורך הכיבוש (ל"ג, נ"ו-נ"ו), גבולות הארץ (ל"ד, א'-ט"ו), שמות מנהיגי השבטים שיבצעו את חלוקת הארץ (ל"ד, ט"ו-כ"ט), הציוויים הקשורים להקמת ערי הלויים וערי המקלט בארץ ישראל (ל"ה, א'-ל"ד), והבעיה של נישואין בין-שבטיים והשפעתם על ירושת הנחלות (ל"ו, א'-י"ג).

ישנם שני נושאים יוצאי דופן באופן בולט, ושניהם מופיעים בתחילת פרשת מטות. הראשון הוא הקטע ההלכתי העוסק בנדדים, במיוחד נדרים של נשים. קטע זה הוא מאד לא-במקום, נראה שאין לו קשר לאף אחת מהפרשיות המשפטיות בסביבתו, ואין לו קשר למיקום בסיפור שבו הוא נמצא, בקצה המדבר, לפני הכניסה לארץ. בשיעור זה ברצוני לדבר על יוצא הדופן השני, שהוא המלחמה עם מדין. מבחינה כרונולוגית, ניתן לשער כי המלחמה התרחשה פחות או יותר באותה נקודה בתורה בה אנו נמצאים, אך הכרונולוגיה כאן מטעה. פרשת בלק, והמשיכה המידי בתחילת פרשת פנחס, מסכמת את החלק העלילתי של התורה המביא אותנו אל סוף המסע במדבר. ניתן לראות זאת בבירור מהסיכום בסוף המפקדים בפרשת פנחס.

"אֵלֶּה פְּקוּדֵי מֹשֶׁה וְאַלְעָזָר הַלֵּהֵן אֲשֶׁר פָּקְדוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֶרְבַת מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יַרְחוֹ:

וּבְאֵלֶּה לֹא הָיָה אִישׁ מִפְּקוּדֵי מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן הַלֵּהֵן אֲשֶׁר פָּקְדוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבַר סִינִי:

כִּי אָמַר ה' לָהֶם מוֹת יָמֹתוֹ בְּמִדְבָר וְלֹא נֹתַר מֵהֶם אִישׁ כִּי אִם כָּלֵב בֶּן יִפְנֶה וְיְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוּן:" (כ"ו, ס"ג-ס"ו)

הסיכום הוא הצהרה על מעבר – עולם המדבר עבר, ועכשיו – רק עכשיו, לאחר שהדור הקודם עבר מן העולם – יכול עם ישראל להיכנס לארץ המובטחת.

האם הם לא פעלו לפי הוראותיו? מדוע הוא לא נתן להם הוראות מדויקות, אם זה כל כך חשוב? המילה צבא מופיעה פעמים רבות בפרשה זו. אתם חושבים שזה טבעי עבור קטע העוסק במלחמה, כדאי שתשימו לב שבמלחמה נגד סיחון ועוג, המלחמה הקודמת שעם ישראל נלחם, המילה לא מופיעה אפילו פעם אחת.

”וַיִּדְבֹר מֹשֶׁה אֶל הָעָם לֵאמֹר הִחְלְצוּ מֵאִתְּכֶם אֲנָשִׁים לְצָבָא וַיְהִיו עַל מִדְּיָן לְתֵת נְקָמָת ה' בְּמִדְיָן:

אֶלֶף לַמָּטָה אֶלֶף לַמָּטָה לְכָל מִטּוֹת יִשְׂרָאֵל תִּשְׁלְחוּ לְצָבָא:

וַיִּמְסְרוּ מֵאֲלֵפֵי יִשְׂרָאֵל אֶלֶף לַמָּטָה שְׁנַיִם עָשָׂר אֶלֶף חֲלוּצֵי צָבָא:

וַיִּשְׁלַח אֹתָם מֹשֶׁה אֶלֶף לַמָּטָה לְצָבָא אֹתָם וְאֵת פִּינְחָס בֶּן אֱלֵעָזָר הַכֹּהֵן לְצָבָא וְכָלִי הַקֹּדֶשׁ וְחֲצִצְרוֹת הַתְּרוּעָה בְּיָדוֹ:

וַיִּצְבְּאוּ עַל מִדְּיָן כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה וַיַּהַרְגוּ כָּל זָכָר: (ל"א, ג')

מהו תפקידה של המילה "צבא" בפרשתנו?

הקב"ה מצווה את משה לנקום במדיינים ואז למות. אני חושב כי משמעות הדבר היא שמלחמה זו לא רק ראויה למשה, אלא היא הכרחית עבורו על מנת למלא את תפקידו עלי אדמות. המשפט "נָקַם נְקָמָת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמִּדְיָנִים אַחַר תְּאֵסֹף אֶל עַמִּיךָ:" שקול לאמירה "עשה זאת; אחר כך אתה יכול למות". יש דבר אחד נוסף שעליך לעשות כדי למלא את ייעודך. הציווי המנוסח כך מעודד את משה להבין את מטרת המלחמה במונחים של שליחות חייו, ולא רק במונחים של קידום ההיסטוריה של עם ישראל באופן כללי. מבחינת העונש למדיינים, יתכן מאד שהתפקיד מתאים יותר לפנחס מאשר למשה, כיוון שתפקידו ההיסטורי של פנחס הוא לנקום באויבי ה', במיוחד המדיינים. אם ה' נתן תפקיד זה למשה, כפי שמתמע מהקישור שנעשה בין מילוי שליחות זו למותו של משה, צריכה להיות לכך סיבה הקשורה בשליחותו של משה, שהיא אינה – במיוחד – הנקמה באויבי ה'.

משה מבין ששליחותו היא להכין את עם ישראל לכניסה לארץ ישראל, להיות העם שקיבל את התורה וראוי לנחול בנחלת ה'. בהקשר מסוים זה, היה כישלון עצום, הם של העם והן של משה, ימים ספורים קודם לכם. כשנפגשו בתרבות המקומית, תרבות של עבודת אלילים ועוד יותר מכך, של זנות, נטש העם את ארבעים שנות אימוניו ונפל לאורגנית חגיגות שחיתות. משה, באותו הרגע, לא ידע מה לעשות, ורק פנחס, הקנאי הבודד, הציל את המצב. "נקמת ה'" אותה מצווה משה להוציא לפועל, כוללת, לפחות בכל מה שנוגע למשה, מרכיב של חיסון העם בפני הזיהום בו פגשו עם חצייתם את הירדן ומפגשם עם האוכלוסייה

לבין מלחמות הכיבוש. למלחמה עם סיחון ועוג היה יותר קשר (לפחות בתוצאה הסופית) למלחמות הכיבוש, ומשה מתואר כמנהיג אותן מלחמות; אולם התורה אינה רואה צורך להסביר את מעורבותו בהן. שנית, הדגש המושם בפסוקים על מותו הקרב של משה מצביעה על קשר לא לגיאוגרפיה אלא למשהו בחייו האישיים של משה, שהוא הסיבה למלחמה ולמעורבותו של משה בה.

2. ה' מצווה את משה לנקום את "נְקָמָת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" מאת המדיינים. פסוק אחד אחרי זה, משה מוסר את הציווי לעם, ואומר להם "לְתֵת נְקָמָת ה' בְּמִדְיָן:" (ל"א, ג'). ההבדל בולט. (ראו רש"י ל"א, ג', המסביר מדוע אין כל סתירה, אך לא מדוע משה משנה בכונה את מילות הציווי).

3. הצבא בנוי, לפי פקודתו של משה (אך ללא שמוזכר שה' ציווה בכך), על בסיס ייצוג שבטי – "אֶלֶף לַמָּטָה אֶלֶף לַמָּטָה לְכָל מִטּוֹת יִשְׂרָאֵל תִּשְׁלְחוּ לְצָבָא:" (ל"א, ד'). אף מלחמה אחרת לא נוהלה באופן כזה. מהי המשמעות של גיוס יוצא דופן זה?

4. פנחס מלווה את הצבא בשליחותו. מדוע? ישנם שני הסברים אפשריים, שאינם בהכרח סותרים, לתפקידו של פנחס. יתכן שהיה המנהיג הצבאי, או ששימש ככהן משוח מלחמה, הכהן המלווה את הצבא לפי ההוראות המצויות בפרשת שופטים (דברים כ'). בכל מקרה, השתתפותו במלחמה, ובמיוחד הציון המפורש של השתתפותו, דורשים הסבר. כהן אינו הבחירה הטבעית למנהיג צבאי, ואפילו אם נקבל את ההנחה שהתפקיד של כהן משוח מלחמה כבר היה קיים (למרות שהציווי עליו הוא רק בפרשת שופטים, בעתיד), בולטת העובדה כי באף מלחמה אחרת המוזכרת בתנ"ך לא מוזכר שמו של הכהן משוח המלחמה; למעשה הוא אינו מוזכר כלל. התשובה הברורה (ראו רש"י, רמב"ן וכמעט כל מפרש אחר) היא שפנחס נשלח בגלל התפקיד שמילא (לא ככהן) במקרה בעל פעור, כשהוציא להורג את כזבי וזמרי. כעת הוא נשלח, כדברי רש"י, לגמור את העבודה. זה לכאורה מצביע על תפקיד של מנהיגות צבאית. אם כן, מדוע הוא אינו מוזכר מאוחר יותר, בפרט כאשר משה נוזף בראשי הצבא ("פְּקוּדֵי הַחֵיל שָׂרֵי הָאֲלֵפִים וְשָׂרֵי הַמֵּאוֹת" - ל"א, ד')?

5. ה' נותן למשה הוראות מאד כלליות – "נָקַם נְקָמָת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמִּדְיָנִים". משה נותן לצבא הוראות מאד כלליות לפני צאתם למלחמה – "הִחְלְצוּ מֵאִתְּכֶם אֲנָשִׁים לְצָבָא וַיְהִיו עַל מִדְּיָן לְתֵת נְקָמָת ה' בְּמִדְיָן:". מהם בדיוק היעדים הצבאיים? כאשר הצבא חוזר לאחר הניצחון, משה מוכיח אותם בכעס על כך שלא הרגו את נשות מדין.

ישראל כקבוצה היה נאמן לקב"ה ורצה להיכנס לארץ ישראל ולעבוד את ה', אך בסערת הרגע, כל אחד שכח את האידיאלים ואת הנאמנות הקבוצתית ונכנע ליצרם פרטיים. משה מבקש מהעם לבחור את החלוק, ולשלוח את האנשים לצבא, להמון שבו כל יחיד מוטמע בקבוצה. כאשר מתמודדים מול אויב כמו מדין, עם המשיכה הבלתי נמנעת שחש כל יחיד כלפי דרכיהם, היחיד צריך לדעת כיצד להיטמע באידיאל והייעוד הקבוצתי, לראות את עצמו כחבר ה' מול אויבי ה', ולשכוח שלו עצמו, כיחיד, יש צד שאינו רואה את תענוגות הבשר כאויב.

פנחס נשלח גם הוא – ונשלח באופן מפורש ל"צבא". "אתם ואת פִּינְחָס בֶּן אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן לְצָבָא". פנחס הוא האינדיבידואל האולטימטיבי, לא בחטא, אולם באישיות. לא רק שפעל לבדו, פעולת הקנאי היא בהגדרה לבד. הוא לא ביקש לייצג את הקהילה, הוא לא התיעץ; הוא קם בחמתו הצודקת ונטל רומח לידו. בשל כך הוא מצוין לשבח על ידי ה', וזוכה לשכר. אך משה הבין כי האישיות שבבסיס המעשה, האינדיבידואל המונע על ידי רגש אישי ולא נשלט על ידי חוקי הקהילה, היא בדיוק שורש הבעיה אותה מנסה משה לסלק. משום כך נשלח גם הוא, היחיד חם הדם, אל הצבא, ולמעשה הוא אינו מוזכר עוד, כיוון שהצבא לחם את מלחמתו כיחידה אחת ולא כאנשים בודדים.

משה לא נתן פרטים צבאיים בהוראותיו, כיוון שזה אינו רלוונטי. הוא רצה מעשי הרס, מעשי נקמה, מעשים שמחדירים איבה לתודעה. יתכן שפנחס, שבאופן אישי מסור לעונש והסרה, לא הבין את ההיבט הפסיכולוגי, או שיתכן כי הוא הבין, אך משה בכל זאת לא היה מרוצה מהתוצאות. אך משה אינו מאשים את הצבא בחטא, כיוון שלא עברו על אף ציווי. הספרי, בפסקה שהרמב"ן מוצא מתמיהה, שם בפי פנחס את ההצהרה הנאמרת למשה "עשינו ככל אשר ציוותנו לעשות". אולם רק משה הבין באופן מלא את אשר הוא ניסה לעשות, ולכן הוא דרש כי דווקא נשות מדין, מושא התאוה שהתפרצה בבעל פעור, ייהרגו.

הבנת משמעותה של מלחמת מדין, והקשר שלה לשליחות חייו של משה, יכולה להסביר מדוע נבחרה פרשה זו כמקום בו מוצגים חוקי הכשרת כלים, וכן, לפחות לפי דעת רש"י (בשונה מרמב"ן), חוקי טבילת כלים שנקנו מגוי. אם פרשה זו עוסקת ביחס לשחיתויות של התרבויות הסובבות, הרי שמצווה הדורשת טיהור של כלי האוכל שלהם היא בהחלט במקומה בהקשר זה.

בסופו של הסיפור, מפקדי הצבא מביאים בהתנדבות חלק מהשלל כתרומה לה', לאחר שהם רואים כי לא סבלו אבדות, "לְכַפֵּר עַל נַפְשֵׁינוּ לְפָנֵי ה'" (ל"א, נ). רש"י מפרש "לכפר על הרהור הלב של בנות מדין". המסר אכן נלמד. שום חטא ממשי לא התרחש, אולם העובדה שהם חסו על בנות מדין היתה כישלון פסיכולוגי, והם הבינו זאת וחתרו

המקומית. משום כך יש כאן תפקיד כפול, המוצמד לשני אנשים שונים. פנחס עוסק בהענשת מדין; משה עוסק בשינוי יחסם של בני ישראל אל הפריצות והזוהר של החברה המושחתת של ארץ כנען.

בפרשת פנחס ציווה ה' את משה "צִרֹר אֶת הַמְּדִינִים וְהַפִּיִתֶם אוֹתָם". המילה הראשונה, "צִרֹר", משמעותה להיות אויב (צר), להטריד ולהשניא. הסיבה לכך, בדברי ה', היא שהמדיינים צוררים לעם ישראל. אני חושב שהכוונה כאן אינה רק שיש לפתח אנטגוניזם. ה' מדריך את משה לדאוג להחליף את הגישה המוקסמת והמשיכה שהתגברה על עם ישראל כשהם נפגשו לראשונה בבנות מואב ומדין. יש כאן בעיה פסיכולוגית, ובה יש לטפל על ידי שינוי גישה, שהמלחמה עצמה היא רק ביטוי שלה. הריגת המדיינים בדם קר, כעונש בלבד, תפספס את הנקודה – זו צריכה להיות פעולה של נקמה; במילים אחרות, זה אישי. על עם ישראל להבין שהמדיינים – ואורח חייהם – הם האויב; וכשם שהם האויבים שלך, עליך להיות האויב שלהם ושל כל מה שהם מסמלים.

ה' אינו אומר למשה מה בדיוק לעשות, כיוון שזוהי שליחותו של משה. חינוך עם ישראל הוא משימת חייו של משה, וזוהי הפעולה החינוכית האחרונה שעליו לעשות בטרם ימות. יתרה מכך, משה עצמו הפגין חוסר יוזמה במקרה בעל פעור, בעת שחיכה שה' יגיד לו מה לעשות, וזה בדיוק מה שעליו לתקן עכשיו.

משה אומר לבני ישראל לתת את נקמת ה' במדין. שינוי הביטוי "נקמת בני ישראל" לביטוי "נקמת ה'" נועד לגרום להם להבין שמדובר בשליחות קדושה, ולא בסתם עונש. המדיינים אינם סתם אויבים של בני ישראל, אלא הם רעים, כיוון שהם אויבי ה'. יתכן שמשה חשב שמשימה זו מספיקה בשביל פנחס וראשי הצבא כדי להבין מה לעשות – או שמא למשה עצמו לא היתה תכנית ברורה. המטרה אינה להרוס את כוחם הפוליטי של המדיינים, אלא להחדיר בבני ישראל את התחושה שכל התגלמות של התרבות המדיינית והמוסר המדייני צריכה לפגוש ביחס עוין ובתוקפנות מצדם. (ראו רמב"ן ל"א, ו', הצעה שניה).

אך למשה היה רעיון אחד ברור מאד. הוא אומר לבני ישראל לבחור ולהכין קבוצה של נציגים מכל שבט, שיהיו יחד את הצבא. המלה "צבא" משמעותה קבוצה, המון. הצבא הוא ההיפך של היחיד. משה לא מזמין את בני ישראל לבוא ולהילחם, אלא אומר להם לבחור חלוצים (באותו מובן ששנים וחצי השבטים יהיו חלוצים לפני הצבא, בהמשך הפרשה), יחידים, ולשלוח אותם אל הקבוצה. מדוע? כיוון שהחטא בבעל פעור, בניגוד לחטא העגל, היה חטא של יחידים. הפקרות מינית היא תוצאה של חוסר יכולתו של היחיד לשלוט בעצמו, ואפילו כאשר היא מופיעה בקבוצה גדולה של אנשים, היא מבוצעת על ידי יחידים. זהו, במובן מסוים, המעשי האינדיבידואלי האולטימטיבי, והמעשה הבודד של זמרי מסמל זאת. עם

לתקן זאת. התרומה התקבלה על ידי משה ואלעזר, והובאה לאוהל מועד, כתרומה לה', "זָכְרוֹן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְפָנַי ה'".

* *

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון *

* נערך על ידי צוות בית המדרש הוירטואלי *

* *

* בית המדרש הוירטואלי שליד ישיבת הר עציון *

* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *

* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *

* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *

* דואל: office@etzion.org.il *

* *